УДК 339.188.4

Д. А. Качан,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет
І. В. Свиноус,
д. е. н., професор, Білоцерківський національний аграрний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ "МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНА БАЗА"

D. Kachan,
post-graduate student, Bila Tserkva National Agrarian University
I. Svynous,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Bila Tserkva national agrarian university

THEORETICAL AND METHODICAL APPROACHES TO A DEFINITION OF "MATERIAL AND TECHNICAL BASE"

Встановлено, що прояви системної кризи найбільш гостро відчуло сільське господарство і його матеріально-технічна база, погіршення якої різко позначилося на стані аграрного сектору країни.

Матеріально-технічна база характеризується матеріально-речовинною основою, науковим, виробничим (технічним) і соціально-економічним змістом. Матеріально-речовинна основа бази — це певна сукупність природних чинників, а також енергетичних, хімічних, біологічних та інших сил, організованих працею суспільства.

Виробничий зміст бази формується сукупністю безпосередньо матеріально-технічних і технологічних форм виробництва, насамперед, системою машин у широкому значенні цього слова (включаючи підсистему біоорганізмів).

Зважаючи на вищевикладене, слід зазначити, що основним важелем функціонування економіки є матеріально-технічна база. Основним стимулом формування матеріально-технічної бази є потреба суспільства у виробництві матеріальних благ. Трактування матеріально-технічної бази містить кілька понять: матеріально-технічна база суспільства, матеріально-технічна база економіки, матеріально-технічна база галузей економіки та матеріально-технічна база підприємства. Всі вони грунтуються на понятті "матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств".

Проведені дослідження і монографічний аналіз дозволили запропонувати новий підхід до визначення складу матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, що базується на поділі виробничої бази підприємств на дві складові: природно-біологічну та матеріально-технічну. Склад матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства представлений двома групами елементів: матеріальні ресурси і технічні засоби.

It was established that manifestations of a systemic crisis were most acutely felt by an agriculture and its material and technical base, a deterioration of which severely affected a state of an agricultural sector of the country.

Material and technical base is characterized by a material basis, scientific, industrial (technical) and socio-economic content. A material basis of the base is a certain set of natural factors, as well as energy, chemical, biological and other forces, organized by a work of society.

The production content of the base is formed by a combination of material and technical and technological forms of production, first of all, by a system of machines in a broad sense of the word (including the subsystem of bio-organisms).

In view of the above, it should be noted that the main lever of functioning of the economy is the material and technical base. The main stimulus for a formation of the material and technical base is a need of society in production of material goods. Treatment of logistics contains several concepts: the material base of society, the material and technical base of the economy, material and technical base of industries and logistics of company. All of them are based on the concept of "material and technical base of agricultural enterprises".

The research and monographic analysis allowed to propose a new approach to the determination of material-technical base of agricultural enterprises, based on the separation of enterprises manufacturing base into two components: natural biological and material technical. The composition of material and technical base of agricultural enterprises is represented by two groups of elements: material resources and technical means.

Ключові слова: матеріально-технічна база, сільськогосподарське підприємство, матеріальні ресурси, технічні засоби.
Key words: material and technical base, agricultural enterprise, material resources, technical means.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з найважливіших проблем ринкового розвитку сільськогосподарських підприємств є їх матеріально-технічне забезпечення. Без цього неможливе досягнення високого рівня продуктивності праці, виробництво продукції з низькою собівартістю. Абсолютна більшість аграрних підприємств не мають у своєму розпорядженні достатньої кількості техніки, а та, що є, застаріла. Наслідком цього є порушення технологій виробництва продукції в сільському господарстві.

Прояви системної кризи найбільш гостро відчуло сільське господарство і його матеріально-технічна база, погіршення якої різко позначилося на стані аграрного сектору країни. Підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва можливо лише на основі функціонування високорозвиненої матеріально-технічної бази та її оновлення, тобто модернізації, технічного переоснащення господарств, створення комплексу машин для механізації й автоматизації сільськогосподарського виробництва. У ринкових умовах значення

матеріально-технічної бази сільського господарства набуває вагомої ролі, що пов'язано безпосередньо з її економічною сутністю.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемі відтворення факторів виробництва в сільському господарстві присвячені праці відомих економістів, зокрема класиків економічної науки: Дж. Кейнса, Ф. Кене, Дж. Б. Кларка, А. Сміта, К. Маркса, М. Фрідмена, А. Маршалла, Дж. С. Мілля, У. Петті, Д. Рікардо, Ж.Б. Сея, Д. Хікса, Й. Шумпетера, М.І. Грицишина, В.В. Іванишина, М.І. Кісіля, С.М. Колотухи, П.М. Макаренка, К.М. Мельника, П.Т. Саблука та ін.

Незважаючи на широке коло питань, які вивчались вітчизняними та зарубіжними економістами, ряд із них у зв'язку із поглибленням ринкових відносин на селі потребують удосконалення та розвитку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень щодо трактування "матеріально-технічна база".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В економічному словнику новітнього часу матеріально-технічна база виробництва трактується, як: "сукупність матеріально-речовинних елементів продуктивних сил, виробничий апарат, який використовується для створення матеріальних благ і надання послуг колективу, суспільству. Матеріально-технічна база виробництва включає основні виробничі фонди в натурально-речовій і вартісній формах" [1].

Матеріально-технічна база характеризується матеріально-речовинною основою, науковим, виробничим (технічним) і соціально-економічним змістом. Матеріально-речовинна основа бази — це певна сукупність природних чинників, а також енергетичних, хімічних, біологічних та інших сил, організованих працею суспільства.

Наукова сутність бази проявляється у системі наукових знань про зазначені складові та сили природи, а також про форми їх використання.

Виробничий зміст бази формується сукупністю безпосередньо матеріально-технічних і технологічних форм виробництва, насамперед, системою машин у широкому значенні цього слова (включаючи підсистему біоорганізмів).

Зважаючи на вищевикладене, слід зазначити, що основним важелем функціонування економіки є матеріально-технічна база. Основним стимулом формування матеріально-технічної бази є потреба суспільства у виробництві матеріальних благ. Трактування матеріально-технічної бази містить кілька понять: матеріально-технічна база суспільства, матеріально-технічна база економіки, матеріально-технічна база галузей економіки та матеріально-технічна база підприємства. Всі вони грунтуються на понятті "матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств".

Так, В.Г. Андрійчук під поняттям матеріально-технічна база сільського господарства розглядає: "базу сільського господарства, яка є багатогранною і має натурально-речовинний і вартісний склад. За своїм натурально-речовинним складом вона включає кошти та предмети праці (робітники, машини, устаткування та інші технічні ресурси, виробничі та культурно-побутові споруди, продуктивна худоба, багаторічні насадження та ін.). У процесі її функціонування використовуються природні ресурси (земля, вода та ін.)" [2].

У свою чергу В.В. Іванишин розвинув поняття матеріально-технічних ресурсів сільського господарства як найважливішого фактора, що забезпечує ефективність сільськогосподарського виробництва та конкурентоспроможність вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників в умовах глобалізації економіки і тенденцій, що підсилюються, конкурентної боротьби на агропродовольчому ринку [3].

В економічному словнику не розглядається поняття "матеріально-технічна база сільськогосподарського підприємства", оскільки воно є дещо вужчим за змістом, тому його необхідно розкрити. На думку Д.К. Семенди, О.І. Здоровцова, П.С. Котика, О.О. Школьного: "Матеріально-технічна база сільського господарства це сукупність предметів і засобів праці, а також земельних і водних ресурсів, за допомогою яких працюючі в галузях рослинництва і тваринництва виробляють необхідні види продукції для власного споживання та сировину для промислових переробних підприємств" [4]. Склад її елементів залежить від специфіки виробництва. Тільки за наявності всіх складових (техніки, кормів, землі, будівель та ін.) відбувається процес виробництва сільськогосподарської продукції. При цьому матеріально-технічна база сільськогосподарського підприємства входить до складу його виробничої бази, що включає також природно-біологічну базу.

Сільськогосподарські підприємства не можуть функціонувати без постійно оновлюваної матеріально-технічної бази, тому великого значення набуває процес її відтворення. Необхідно визначити поняття "відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства".

Під процесом відтворення технічних засобів розуміємо періодичне відтворення сільськогосподарської техніки, її обслуговування, ремонт і заміну спрацьованої техніки, придбання нової з метою збереження необхідних виробничих потужностей технічного парку для виконання технологічного комплексу робіт, який передбачає обгрунтування стратегії своєчасного виведення із парку старих машин, заміни їх новими й раціональну експлуатацію протягом науково обгрунтованого оптимального періоду, за якого формуються найменші витрати на використання машин, нагромадження необхідного фінансового резерву у фондах ремонту й амортизації для забезпечення часткового і повного відтворення техніки, використання економічно обгрунтованої технологічної утилізації технічних засобів виробництва з дотриманням природоохоронних вимог і державне регулювання технічної політики на основі правових актів, державних довгострокових програм, що визначають стратегічні її напрями [5].

Отже, процес відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства передбачає безперервне відновлення всіх її елементів. Цей процес грунтується на одержанні коштів для придбання нових технічних засобів, а також послуг на підтримку складових у якісному робочому стані. Ними можуть бути прибуток, амортизація, інвестиції та державна допомога у формі дотацій, субсидій, пільгових кредитів тощо.

Найбільш важливим питанням при дослідженні процесу відтворення матеріально-технічної бази є визначення складу матеріально-технічної бази сільського господарства, що включає в себе перелік виробничих елементів. До складових елементів матеріально-технічних ресурсів відносять: матеріально-технічні засоби наукової підготовки виробництва; виробничі матеріально-технічні засоби — система машин, а саме: засоби автоматичного управління, силові машини, міжгалузеві, галузеві групи робочих машин, у т. ч. сільськогосподарські, транспортні машини, біологічна група засобів виробництва, технологія, організаційні форми; будівлі, споруди; предмети праці.

Вищеперераховані складові матеріально-технічної бази можна об'єднати в кілька груп: перша група необхідна для удосконалення форм і методів організації праці, забезпечення складових другої групи новітніми науковими способами розвитку; друга група насичує першу матеріально-речовими засобами для наукового аналізу. Всі блоки взаємообумовлені та становлять функціональне ціле, однак кожний елемент матеріально-технічної бази виконує окрему функцію.

У науковій літературі висловлюється точка зору про правомірність введення до поняття матеріально-технічної бази виробництва окремих її складових, наприклад, будинків і споруд, а також предметів праці, оскільки відносно до машин вони відіграють менш активну роль у виробничому процесі [6].

Виробничий зміст матеріально-технічної бази характеризується на практиці системою показників, у тому числі наукомісткістю, енергооснащеністю, рівнем механізації, автоматизації, хімізації, концентрації, спеціалізації виробництва та ін.

Андрійчук В.Г. [2] стверджує, що всі елементи матеріально-технічної бази поєднуються у технологічні процеси за певними формами організації виробництва. У вартісному відображенні частина матеріально-технічної бази сільського господарства представлена його виробничими засобами.

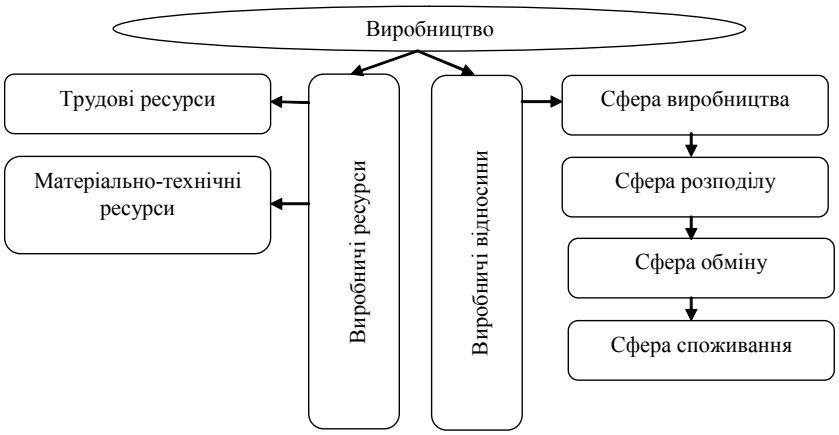

Рис. 1. Матеріально-технічні ресурси у загальній структурі виробничого процесу

З огляду на особливості сільськогосподарського виробництва (використання землі, живих організмів, вплив природних умов, сезонність та ін.) вітчизняні науковці визначають матеріально-технічну базу сільського господарства як біотехнічну систему взаємозалежних ланок матеріального виробництва (рис. 1).

Так, матеріально-технічна база аграрної сфери не включає до свого складу безпосереднього виробника, хоча вона створюється і приводиться в рух робочою силою. Відмінність матеріально-технічної бази від виробництва полягає в тому, що останнє є діалектичною єдністю продуктивних сил і виробничих відносин, а матеріально-технічна база — елемент продуктивних сил, на основі чого між суб'єктами виробничого процесу складаються відповідні виробничі відносини.

Економічна сутність матеріально-технічних ресурсів проявляється у тому, що вони як оборотні засоби підприємства повністю переносять свою вартість на новостворену продукцію сільського господарства. Їхня вартість входить у загальні витрати на виробництво продукції. Матеріально-технічні ресурси беруть участь у процесі виробництва протягом одного виробничого циклу і, отже, вимагають постійного відшкодування на колишньому рівні при простому або в збільшеному розмірі при розширеному відтворенні.

У процесі виробництва вони змінюють свою речовинну форму, що відрізняє їх від іншої групи технічних ресурсів, що становлять основні засоби підприємства. Так, посівний матеріал у процесі виробництва перетворюється під впливом природних, біологічних і грунтових факторів у рослини, а мінеральні добрива, внесені в землю, перетворюються у різні живильні елементи, які створюють умови для росту рослин.

До складу матеріально-технічної бази сільського господарства входять матеріально-технічні й матеріально-біологічні елементи (рис. 2).

Матеріально-виробничі ресурси представлені виробничими запасами і незавершеним виробництвом. До виробничих запасів відносять різні речовинні елементи сільськогосподарського виробництва, що використовуються як предмети праці у виробничому процесі (добрива, корми, насіння, пальномастильні матеріали, тварини на відгодівлі тощо).

Наявність запасів — обов'язкова умова забезпечення нормального функціонування сільськогосподарського підприємства, щоб безперервно і в оптимальному співвідношенні забезпечувати виробництво матеріально-технічними ресурсами. Незавершене виробництво включають до складу матеріально-виробничих ресурсів, за вартістю витрат у землеробстві в поточному році під урожай озимих і ярих культур майбутнього року, а також витрат у тваринництві на інкубацію яєць. У незавершене виробництво промислових і допоміжних підрозділів включають витрати на придбання сировини і матеріалів для переробки сільськогосподарської продукції та ін.

Особливу роль в організації сільськогосподарського виробництва відіграють технічні засоби, а саме: трактори, комбайни, вантажний і легковий автотранспорт, різні сільськогосподарські машини (плуги, сівалки та ін.), енергетичні потужності. Враховуючи періодичність виконання робіт з обробітку сільськогосподарських культур і особливості організації виробничих процесів у тваринництві, для виконання взаємозалежних технологічних операцій формують спеціальні комплекси машин (для сівби зернових культур, догляду за посівами, збирання гною на фермах, роздавання кормів та ін.) відповідно до наявної в господарстві техніки.

Технічне переозброєння сільськогосподарського виробництва, комплектування системи машин для конкретного підприємства вимагає врахування місцевих умов, системи ведення господарства, його спеціалізації та кооперування з іншими галузями в системі АПК [6]. Система машин має забезпечувати максимальний рівень механізації робіт, впровадження інтенсивних технологій, збільшення обсягу виробництва продукції і підвищення продуктивності праці. До основних факторів формування системи машин варто включити: науково обгрунтовану технологію, комплексну механізацію й автоматизацію, організацію виробництва.

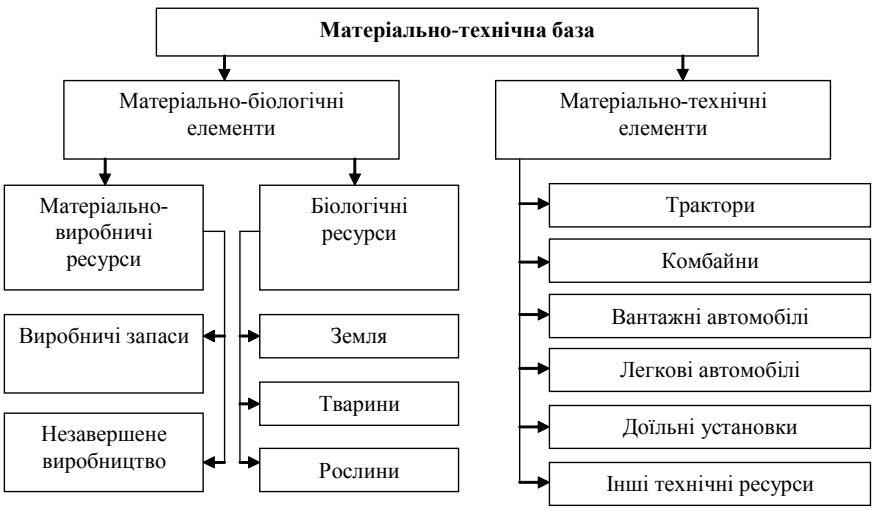

Рис. 2. Структура матеріально-технічної бази сільського господарства

Під технологією у сільському господарстві розуміють сукупність виробничих методів і процесів сільськогосподарських робіт певної послідовності з фіксованим початком і закінченням виконання операцій.

Комплексна механізація передбачає послідовне використання машин і механізмів на всіх технологічних операціях та стадіях виробничого процесу, що дозволяє повністю замінити ручну працю машинною як на основних, так і на допоміжних сільськогосподарських роботах.

Організація сільськогосподарського виробництва розглядається як комплекс соціально-економічних, агротехнічних і організаційних заходів, спрямованих на всебічне використання природно-економічних умов кожного господарства, що забезпечує максимальне збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції з одиниці земельної площі при найменших затратах праці й коштів.

Характерною рисою сучасного сільськогосподарського виробництва є удосконалення засобів і предметів праці під впливом науково-технічного прогресу. Цей об'єктивний закономірний процес розвитку продуктивних сил сільського господарства стає дедалі більш визначальним в умовах скорочення трудових ресурсів села. Науково-технічний прогрес покликаний забезпечувати економію поточних виробничих витрат і, насамперед, обмежених видів палива та сировини природного походження.

Очевидно, що головним засобом виробництва, який використовують у створенні продукції та формуванні витрат, що визначають її вартість, є машина. У цьому контексті процес відтворення техніки в ринковому середовищі повинен забезпечувати умову, за якої використання машин зумовлює найменші можливі витрати експлуатації та найвищий прибуток як кінцеву мету підприємницької діяльності підприємства. Виникає одна з основних проблем відтворення — тривалість використання технічних засобів виробництва. Термін служби машини — категорія критеріального рівня. З економічних позицій в умовах ринкової економіки машина може бути ефективно використана, якщо вона забезпечує мінімально можливу ціну споживання.

Із таким твердженням не можемо погодитися, оскільки потребує уточнення, у яких саме умовах машина забезпечує максимальну ефективність і мінімальні витрати виробництва. Адже якщо враховувати, що сучасна ресурсозберігаюча техніка дозволяє заощаджувати на витратах пально-мастильних матеріалів і праці, то за вартістю придбання вона є досить дорогою, а це позначається на величині амортизаційних відрахувань, які включають до постійних витрат. Тому необхідно розрахувати критичний обсяг виробництва, на основі якого можна з'ясувати, коли використання ресурсозберігаючої техніки буде вигідним порівняно із застосуванням традиційної.

Однією з головних умов швидкого підвищення продуктивності праці є прискорення темпів і зростання рівня оснащеності сільського господарства технікою.

На думку О.О. Кундицького: "Низька надійність сільськогосподарських машин та їх технічна недосконалість призводять до більших втрат робочого часу на обслуговування і ремонт техніки. При цьому знижується продуктивність праці й комплексність механізації трудових процесів. Існує необхідність впровадження у сільське господарство прогресивної системи машин з високою надійністю й сучасними технологічними параметрами" [6].

ВИСНОВКИ

Отже, проведені нами дослідження і монографічний аналіз дозволили запропонувати новий підхід до визначення складу матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств, що базується на поділі виробничої бази підприємств на дві складові: природно-біологічну та матеріально-технічну. Склад матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства представлений двома групами елементів: матеріальні ресурси і технічні засоби.

Перша група — "матеріальні ресурси" — містить у собі предмети праці (корми, насіння, нафтопродукти та ін.), які оцінюються як матеріальні витрати у формі № 50 с.-г. статистичної звітності.

Друга група — "технічні засоби" — містить у собі засоби праці (будинки, споруди, продуктивна худоба), у яких основну частку займає техніка (машини й обладнання, транспортні засоби). Вартість цих елементів визначається у формі № 5 статистичної звітності.

Література:

1. Економічна енциклопедія: у 3 т. / С.В. Мочерний та ін. — Т. 2. — К.: Академія, 2000. — 846 с.

2. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія / В.Г. Андрійчук, 2-ге вид. без змін. — К.: КНЕУ, 2005. — 292 с.

3. Іванишин В.В. Організаційно-економічні засади відтворення і ефективного використання технічного потенціалу аграрного виробництва: монографія / В.В. Іванишин. — К.: ІАЕ, 2011. — 348 с.

4. Аграрна економіка: підручник / Д.К. Семенда, О.І. Здоровцов, П.С. Котик та ін.; за ред. Д.К. Семенди та О.І. Здоровцова. — Умань, 2005. — 318 с.

5. Добіжа Н.В. Відтворення матеріально-технічної бази як основа зростання сільськогосподарського виробництва / Н.В. Добіжа // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 78—83.

6. Скоцик В.Є. Технічне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників: сучасний стан та проблеми вирішення // Економіка та управління АПК. — 2013. Вип. 10. — С. 56—60.

7. Пивовар П.В. Сучасний стан технічного потенціалу сільськогосподарських підприємств Житомирської області // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. Науково-теоретичний збірник (економічні науки). — Житомир: ЖНАЕУ, 2011. — №1 (28) — Т. 2. — С. 134—142.

8. Кундицький О.О. Регулювання фінансової бази відтворення факторів виробництва: монографія / О. Кундицький. — Л.: Тріада плюс, 2011. — 549 с.

References:

1. Mochernyj, S.V. (2000), Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia], vol. 2, Akademiia, Kyiv, Ukraine.

2. Andrijchuk, V.H. (2005), Efektyvnist' diial'nosti ahrarnykh pidpryiemstv: teoriia, metodyka, analiz [Efficiency of activity of agrarian enterprises: theory, methodology, analysis], 2nd ed., KNEU, Kyiv, Ukraine.

3. Ivanyshyn, V.V. (2011), Orhanizatsijno-ekonomichni zasady vidtvorennia i efektyvnoho vykorystannia tekhnichnoho potentsialu ahrarnoho vyrobnytstva [Organizational and economic principles of reproduction and effective use of technical potential of agrarian production], IAE, Kyiv, Ukraine.

4. Semenda, D.K. Zdorovtsov, O.I. and Kotyk, P.S. (2005), Ahrarna ekonomika [Agrarian economy], Uman', Ukraine.

5. Dobizha, N.V. (2008), "Reproduction of the material and technical base as a basis for the growth of agricultural production", Ekonomika APK, vol. 4, pp. 78—83.

6. Skotsyk, V.Ye. (2013), "Technical support of agricultural producers: current state and problem solving", Ekonomika ta upravlinnia APK, vol. 10, pp. 56—60.

7. Pyvovar, P.V. (2011), "The current state of technical potential of agricultural enterprises of Zhytomyr region", Naukovo-teoretychnyj zbirnyk (ekonomichni nauky). Zhytomyr: ZhNAEU, vol. 1 (28), no. 2, pp. 134—142.

8. Kundyts'kyj, O.O. (2011), Rehuliuvannia finansovoi bazy vidtvorennia faktoriv vyrobnytstva [Regulation of the financial basis for reproduction of factors of production], Triada plius, L'viv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2018 р.